

דבר העורך

אפתח בדברי תפילה: לחזרתם בשלום של השבויים, להחלמתם המהירה של כל הפצועים, לשלמותם של כל אנשי כוחות הביטחון, הרווחה והבריאות, ולסיום מהיר של המלחמה.

בשבעה באוקטובר של השנה שעברה חיי כולנו התהפכו. האסון הנורא שפקד אותנו שינה את חיינו, ומאז ועד היום כולנו מעורבים עמוקות במלחמה שאנו מצויים בעיצומה. מילים רבות כים כבר נכתבו על אודות המלחמה, ומומחים מכל דיסציפלינה כבר החלו לנתח ולהסביר את שורשיה וסיבותיה, ואף להעריך את תוצאותיה. מה יש לי – כעורך ראשי של כתב העת, כאיש מדע ומחקר – להוסיף על כל אלה? האם בימים שכאלה יש לאנשי האקדמיה יתרון – מוסרי או אחר? האם נכון או ראוי בימים אלה לנקוט עמדה או למתוח ביקורת על התנהלות המדינה, הממשלה, או הצבא? ואולי דווקא בימים אלה מחובתה של האקדמיה להתגייס למען המדינה? להתנדב, לתרום ידע, לסייע לצבא, לתת מיכולותיה כדי לנצח את האויב?

במהלך תשעת החודשים האחרונים שמעתי אין-ספור דעות בנוגע לשאלות דלעיל. התשובות מגוונות כמגוון הנשאלים. אם יש מאפיין אחד לאקדמיה ולציבוריות הישראלית, הרי הוא העובדה שכמעט לכל אחד ואחת יש דעות חזקות ומוצקות ביחס למציאות. הכל נראה ברור: זה מה שצריך לעשות, וכך יש לנהוג, והמנהיג הזה הוא אידיוט, והאישה ההיא תציל את המדינה. ואם האקדמיה לא תעשה כך וכך, היא תמעל בתפקידה. לא פחות.

ואני, כשלעצמי, מוצא עצמי בעמדת נחיתות דווקא. אינני יודע את התשובות. אינני סבור כי למדענים, או לחוקרים, או לאנשי אקדמיה, יש יתרון כלשהו בכל הנוגע למתן תשובות לשאלות העוסקות בתחומי פוליטיקה, צבא, או מלחמה. אינני סבור גם כי זה נכון או נכון (שלא לומר אפשרי) שלגוף האנשים הגדול המכונה "אנשי אקדמיה" יש "עמדה" אחידה בעניין כלשהו. האקדמיה הישראלית היא מגוונת, וניתן למצוא בה את קשת הדעות המצויה בכלל החברה, גם אם במינונים אחרים.

לא, אינני סבור כי על המדע לידום בעת מלחמה. המדע צריך לתת מיכולותיו, לתרום מיתרונותיו, ולהמשיך ולהיות פעיל ואף מעורב בחברה שהוא פועל בה. המדע צריך גם לנצל את ההזדמנות – והדברים נאמרים לא בציניות – כדי לחקור את המציאות האנושית חסרת התקדים שהמלחמה הנוכחית זימנה, כדי לשפר את הידע, ההבנה, התאוריה והמודלים בכל הנוגע להתנהגות האנושית והחברתית.

באופן ספציפי, בכל הנוגע לביטחון סוציאלי ולמדיניות חברתית, תשעת החודשים האחרונים היו מעין מעבדה טבעית לבחינת גישות ותאוריות בדבר חשיבותם של כלי מדיניות להגנה על

ביטחון ורווחתן החברתית של אוכלוסיות שונות בעיתות משבר ומלחמה. מספר הסוגיות הוא אין-סופי, אך הן חשובות ומהותיות. לדוגמה, כיצד מטפלים באזרחים שבויים החוזרים לארצם לאחר שבי ממושך? מה אופני הטיפול בתופעות של טראומה על רקע אובדנים רבים? אילו הן דרכי ההתערבות הנכונות למשפחות ולאנשים המפונים מביתם לתקופות ממושכות? ומהי המדיניות החברתית הראויה לשיקום ולבנייה מחדש של קהילות שהתפרקו בעקבות אסון דוגמת שבעה באוקטובר? אלה כמובן רק דוגמאות ספורות משורה ארוכה של סוגיות חברתיות בוערות שלאנשי המדיניות והמחקר יכולת רבה לתרום לדיון בהן. יש לקוות כי בעתיד, כתב העת **ביטחון סוציאלי** ישמש במה להפצת הידע והתובנות מהמחקרים שיבוצעו במהלך הימים הנוראים שאנו מצויים בהם, ובעקבותיהם.

דוגמה לכיווני פעולה וללמידה מדעית בהקשר של הימים הקשים הללו מופיעה במאמר הדעה הפותח את הגיליון הנוכחי. מאמרו של אורית נוטמן-שוורץ ורחל דקל, **הרחבת מנעד ההתערבויות בשכול עקב אירועי "השבת השחורה" ומלחמת "חרבות ברזל": לקראת תפיסה אקולוגית**, טוען כי על רקע אירועי "השבת השחורה" ומלחמת "חרבות ברזל" נדרשת בחינה מחדש של מדיניות ההתערבות ומגוון המענים הניתנים למשפחות שכולות על רקע לאומי וביטחוני. באופן קונקרטי, המחברות סבורות כי יש מקום להרחיב את מנעד המענים שנותנים גורמי הממסד בישראל, למענים המבוססים על ראייה אקולוגית רחבה המשלבת התייחסות לפרט, למשפחה, לקהילה ולחברה. תפיסה שכזו תאפשר לשכולים ולעובדי הסיוע לבחור, להתאים ולשלב סל מענים פרטני, משפחתי, קבוצתי וקהילתי, לחוד וביחד, בכפוף לצורך ולתפיסה המשותפת של מקבלי ונותני השירות. התייחסות אקולוגית חשובה במיוחד כאשר מדובר באירועי שכול ואובדן מרובים וקולקטיביים, המאופיינים באובדן המשלב רקע לאומי וביטחוני, אובדן אזרחים ואנשי כוחות הביטחון, גברים ונשים, ילדים, צעירים ומבוגרים, יהודים וערבים. מורכבות זו משתקפת בזירה הפרטית של המשפחה השכולה, בזירה החברתית-קהילתית ובזירה הציבורית. הרחבת הפרדיגמה ויצירת שותפות בין השכולים לבין החברה עשויה לסייע בקידום מרחבי תמיכה ובהתמודדות עם האובדן, ולתת מקום לאבלן של המשפחות ושל כלל החברה בנפרד וביחד.

מאמר דעה זה, שעדיין אינו מבוסס על איסוף נתונים סדור או על ניתוח ממצאים אמפיריים, אינו רק קול קורא לשינוי מדיניות ולביצוע מחקרים לאישוש הטענה. הוא דוגמה לאופן שבו תובנות מקצועיות-מדעיות יכולות לסייע בתקופה מאתגרת כמו זו שאנו חווים כיום, ולעזור בהתמודדות היום-יומית של החברה הישראלית עם אתגריה.

אך עד אשר יבוצעו המחקרים שילמדו את המציאות באמצעות מתודות מדעיות, אין לנו אלא לנסות ולהמשיך ולפרסם מחקרים חשובים שבוצעו עוד בטרם פרצה המלחמה, ולזכור כי גם בימים הקשים ביותר אל לנו לשכוח את חשיבותן של השגרה ושל הנורמליות.

אז מה יש לנו בגיליון זה?

שני המאמרים הפותחים את הגיליון הנוכחי מתמקדים בזווית המבט של אנשי מקצוע בתחומי רווחה ומדיניות. המאמר הראשון, שכתבו מיכל קרומר-נבו, אנשיראח חירי ולימור

לוטן, **התמקחות מתוך השוליים: עבודה סוציאלית עם אנשים בעוני בחברה הערבית-פלסטינית בישראל**, מתמקד באתגרים הניצבים בפני עובדות ועובדים סוציאליים הנותנים שירות למשפחות בעוני מהחברה הערבית-פלסטינית בישראל, ובפרקטיקות שהם נוקטים. המחקר מאמץ פרספקטיבה של רגישות תרבותית ביקורתית, אשר מאפשרת לזהות את האופן שבו היבטים חברתיים, פוליטיים וכלכליים מעצבים את מציאות החיים במפגש עם היבטים תרבותיים. המחקר הציב לעצמו שלוש מטרות: (1) לתאר את האתגרים העומדים בפני עובדות ועובדים סוציאליים בחברה הערבית ואת הגורמים המעצבים אותם; (2) לתאר את הפרקטיקות שעובדות ועובדים סוציאליים נוקטים כדי להתמודד עם אתגרים אלה; (3) להבחין בין המשותף לעבודה הסוציאלית בכלל החברה הישראלית לבין הייחודי לעבודה עם פונים מהחברה הערבית.

כדי להגשים מטרות אלה בוצע ניתוח תמטי של 51 ראיונות מובנים למחצה עם נשות ואנשי מקצוע, רובם מהחברה הערבית, בחמש מחלקות לשירותים חברתיים. המחלקות משקפות מגוון של יישובים – כפר מעורב מוסלמי-נוצרי, כפר בדואי, יישוב גדול מעורב מוסלמי-נוצרי-דרוזי, יישוב גדול מוסלמי, ועיר מעורבת יהודית-ערבית. ממצאי המחקר הצביעו על קשר ברור בין הבעיות המבניות המקשות על אנשים בעוני בחברה הערבית לבין האתגרים הייחודיים העומדים בפני עובדות סוציאליות. נראה שלצד הרגישות התרבותית שמגלות המרואיינות, דרושים שינויים מבניים במצבה של החברה הערבית. עוד יש לסייע לעובדות הסוציאליות לפתח מודעות להשפעתם של הדרה וגורמים חברתיים-מבניים על התנהלות הפונים.

המאמר השני המתייחס לזווית מבטם של אנשי המקצוע הוא מאמרם של טאיסיה לייקין, מקס לכמן ואיילה פרידלנדר, **הרואה ואינו נראה: נקודת מבטם של אנשי צוות בשיקום פסיכיאטרי בקהילה על משבר כוח האדם**. המאמר מתמקד בחוק שיקום נכי נפש בקהילה (התש"ס-2000) (להלן "חוק השיקום") ובאנשי המקצוע – אנשי שיקום בקהילה – המיישמים אותו הלכה למעשה. חוק השיקום הוביל לתנופת פיתוח של שירותי שיקום בקהילה, ועימה כניסה של כוח אדם מקצועי ופרה-מקצועי למעגל המתרחב של נותני השירותים. עם זאת, לאורך השנים מתקשה מערך השיקום לבסס תהליכים ארגוניים ומקצועיים של חיזוק ופיתוח ההון האנושי. לפיכך אנו עדים כיום למשבר חמור בתחום כוח האדם במערך השיקום הפסיכיאטרי, משבר הנותן את אותותיו ביכולתן של המסגרות לספק את השירותים במלואם. משבר זה מתבטא במחסור בעובדים, בקשיי גיוס, בשיעור גבוה של תחלופת עובדים ועוד, עד כדי פגיעה במתן השירותים וביכולת לספק את המענים לאוכלוסיית הצרכנים.

סקר שבוצע במסגרת יספרי"א (האגודה הישראלית לשיקום פסיכיאטרי) בשנת 2022 (אחרי משבר הקורונה אבל לפני תחילת מלחמת שבעה באוקטובר 2023) בקרב 552 עובדים בצוותי שיקום בקהילה, במגוון שירותים ותפקידים, בחן את נקודות מבטם בנוגע לעבודת השיקום, וברר כיצד הם מעריכים סוגיות בתחום כוח האדם. הנתונים הכמותיים והאיכותניים שנאספו ונותחו מציגים תמונה מורכבת, שבה הבדלים בין דרגים וסוגי תפקידים בתפיסת סוגיות של כוח אדם.

ממצאי הסקר מצביעים על מניעים אלטרואיסטיים בעבודת צוותי השיקום, לצד מפגש עם מציאות תעסוקתית עתירת חסמים. הסקר חושף נקודות מבט של מנהלים, דרג מקצועי ופרה-מקצועי, ומהן מצטיירים פערים בולטים בין התשומות לבין התגמול בגינן ושחיקת תחושת הערך. התמונה העולה מן הסקר מחייבת אפוא התייחסות מעשית שתאפשר מערך שיקום פסיכיאטרי מתפקד ומתפתח. במאמר מוצעים צעדים לקידום שינוי חיובי בתחום כוח האדם בשיקום ולצמצום הפערים.

לאחר שני המאמרים המציגים את זווית הראייה של אנשי המקצוע, המאמרים הבאים בגיליון מציגים נקודות מבט של אוכלוסיות אחרות. המאמר של גיא הוכמן, רמי יוסף, שנהב מלול ותהילה קלעג'י, **בריחה פנסיונית: חסמים להימנעות ממידע פנסיוני באוכלוסייה הישראלית לגווניה**, מתמקד בנקודת המבט של מקבלי שירותים בכל הנוגע לסוגיה של תכנון ארוך טווח – התכנון הפנסיוני. כפי שהמחקר מראה, עמדות של קבוצות שונות באוכלוסייה כלפי מגוון סוגיות עשויות להיות חשובות הן לקובעי המדיניות המעצבים את המדיניות, הן לחוקרים המנסים להבין מהן עמדותיהם של פרטים ואת האופן שבו ניתן להשפיע עליהן. החיסכון הפנסיוני, למשל, הוא מקור ההכנסה העיקרי של הפרט בגיל פרישה, ולמרות זאת העמדות בסוגיה, קרי מודעות וידע של הצרכן בדבר החיסכון הפנסיוני, דלות ביותר.

בהקשר זה יש לציין כי אנשים רבים נמנעים מצריכת מידע רלוונטי לתכנון הפרישה שלהם בעתיד ממקום העבודה. התנהגות זו מדאיגה, מכיוון שמערכות הפנסיה מעבירות את הסיכונים והאחריות ליחידים. ההימנעות ממידע היא תופעה חבויה, כלומר לא התנהגות אלא חוסר בהתנהגות. בהתאם לכך, מטרת המחקר הן לאפיין את הימנעותם של המשתתפים ממידע פנסיוני, לבחון את המניעים להימנעות ממידע, ואת מידת ההשפעה של מניעים אלה – אם בכלל – על החיסכון הפנסיוני, וכל זאת תוך כדי השוואה בין שתי אוכלוסיות שמרניות שחשיפתן למידע נמוכה – החרדית והערבית, לבין האוכלוסייה הכללית בישראל.

המחקר נעשה בשיטה איכותנית, כדי לאפיין את ההימנעות ממידע פנסיוני ואת הסיבות לה באמצעות קולם של המשתתפים. מן הממצאים עולה כי אוכלוסיות המחקר נמנעות ממידע פנסיוני באופן דומה, אך מסיבות שונות. האוכלוסייה הכללית נמנעת מהמידע הפנסיוני בכוונה תחילה בשל חששות מניהול לא תקין של פנסיה ומקבלת החלטות שגויות. לעומת זאת, החרדים והערבים נמנעים ממידע פנסיוני עקב חוסר נגישות שלו, וחוסר ידע בדבר מקורות חיפוש רלוונטיים.

חותם את הגיליון מחקר העוסק אף הוא בזיקנה, אך מזווית מבט רב-דורית. מאמרם של נוהא סלימאן, עפרה אנסון ג'ולי צוויקל ויונתן אנסון, **הקשר בין סבתות, אימהות, ותחלואת תינוקות: לידות ראשונות בחברה הערבית העירונית בישראל**, מתמקד בחשיבות ובמשמעות של קשרים בין-דוריים בחברה הערבית. המאמר יוצא מתוך הגישה האבולוציונית, המציעה הסבר לכך שנשים מאריכות חיים מעבר לשנותיהן הפוריות. לפי גישה זו, נשים מבוגרות תורמות להישרדות ולגדילת נכדיהן, בעיקר ילדי בנותיהן, ולפיכך יש חשיבות אבולוציונית להארכת חייהן. המחקר ביקש לבחון טענה זו בהקשר של החברה הערבית בישראל. באופן

קונקרטי, נבחנה ההשערה שאף בתנאי תמותה נמוכה, השכלה גבוהה וזמינות של שירותי בריאות, קשר הדוק בין אם לאימה, ואף לחמותה, יפחית את התחלואה של היילוד ויקטין את הסיכון שיתאשפו בשנתו הראשונה.

כדי לבחון את ההשערה, 388 נשים פלסטיניות-ערביות אשר ילדו את לידתן הראשונה בבית החולים הצרפתי בנצרת רואיינו שנה אחרי הלידה, ותועדו מחלות ילדיהן בחודש האחרון ומספר האשפוזים שעברו במהלך השנה. ממצאי המחקר הצביעו על כך שהקשרים של אימהות לתינוקות שלא חלו בשנה האחרונה ואשר לא אושפזו בשנה האחרונה עם אימהותיהן ועם חמיותיהן היו טובים יותר באופן מובהק מאשר הקשרים של אימהות שילדיהן היו חולים או מאושפזים עם אימהותיהן וחמיותיהן. לבסוף, ניתוח רב-משתני הראה פחות מחלות בקרב ילדים שסבתם מצד האם עוד הייתה בחיים; שינקו שישה חודשים או יותר, ושלאימהותיהם הייתה תעודת בגרות או השכלה גבוהה יותר. כן נמצא כי היו פחות אשפוזים בקרב ילדים שינקו לפחות שישה חודשים; שעברו היריון שלא הוגדר בסיכון, ושאימהותיהן לא היו דתיות. ממצאים אלה מלמדים כי גם בתנאי ימינו, שבהם שירותי הבריאות בני השגה והשכלתן של נשים מתרחבת, עצם נוכחותה של הסבתא מצד האם יכול לתרום באופן מובהק לבריאות הנכד. ממצא זה התומך בגישה האבולוציונית להסברת השוני בתוחלת החיים בין נשים לבני גברים.

לפני סיום ברצוני להודות לכל העושים המלאכה, אשר ללא קשר לזמנים המורכבים עבדו קשה ובחריצות, ולא נתנו לרעשי הרקע שמסביב להסית אותם ממסלולם. ברצוני לשוב ולהודות לכל המחברות והמחברים שתרמו לגיליון זה, לכל השופטות והשופטים שהקדישו מזמנם וקראו בעיון את המאמרים, לכל חברות וחברי מערכת כתב העת, לרכזת המערכת מיה עורב-הטל, לעורכת הלשון נירית איטינגון ולעורך הגרפי מרדכי פרנקל, על עבודתם המסורה והנאמנה.

אסיים את דבריי באופן שפתחתי: אני תפילה לחזרתם בשלום של השבויים, להחלמתם המהירה של כל הפצועים, לשלמותם של כל אנשי כוחות הביטחון, לרווחה ולבריאות, ולסיום מהיר של המלחמה.

פרופ' ישראל (איסי) דורון
עורך ראשי